

ΝΤΕΤΕΡΜΙΝΙΣΜΟΣ, ΤΥΧΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΒΟΥΛΗΣΗ

‘Η ιστορία δὲν έκανοποιεῖται μαθαίνοντας μόνο τὸ πῶς ἔγιναν τὰ γεγονότα. Θέλει νὰ ξέρει καὶ γιατὶ ἔγιναν εἴτε οὐχὶ ἄλλοιδες. ‘Αν βγάλετε ἀπὸ τὴν ιστορία τὸ γιατὶ καὶ τὸ πῶς, τότε παύει νὰ εἶναι ἐπιστήμη καὶ γίνεται ἡ διήγηση ἐνὸς κατορθώματος, ποὺ μπορεῖ νὰ χαρίσει προσωρινὰ εὐχαρίστηση ἄλλα δὲν προσφέρει καμιὰ βοήθεια γιὰ τὸ παρὸν ἢ τὸ μέλλον. ‘Ο ιστορικὸς πρέπει λοιπὸν νὰ στηρίζει τὶς κρίσεις του καὶ τοὺς ισχυρισμούς του γιὰ τὶς ἐνέργειες τῶν ἀνθρώπων, ἐξετάζοντας τὰ γεγονότα σὰν ἔννοιες ἀφηρημένες, μᾶς λέει ὁ Πολύβιος. Καὶ πραγματικά, αὐτὸς ἐξέτασε τὸ ζῆτημα τῆς αἰτιότητας. ’Ονομάζει αἰτίες ὅ,τι προπορεύεται καὶ ἔτοιμάζει τὶς ἀποφάσεις καὶ τὰ σχέδια, δηλαδὴ τὶς ἰδέες, τὰ αἰσθήματα, τὶς κρίσεις καὶ ὅ,τι μᾶς ἐπιτρέπει ν’ ἀποφασίσουμε καὶ νὰ κάνουμε σχέδια γιὰ δράση. ’Αλλ’ ἡ ἔρμηνεία του στηρίζεται κυρίως σὲ ἡθικὰ καὶ ὅχι σὲ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ κριτήρια. Γι’ αὐτὸ δὲ φτάνει τὸ Θουκυδίδη στὴν ἀνεύρεση τῆς ἐσωτερικῆς ἀλήθειας, δηλ. τῆς αἰτιότητας, ποὺ ὁ ’Αθηναῖος ιστορικὸς μᾶς δίνει στοὺς λόγους τῶν διαφόρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν.

’Αλλὰ δὲν πρέπει νὰ συγχέουμε τὴν αἰτία μὲ τὸν νόμο¹. ’Ο μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν «ἐξηγητικῶν» νό-

1. Μὲ νόμο ἔννοοῦμε τὴν γενικὴ καὶ σταθερὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἢ περισσότερα γεγονότα. ’Οταν ἐπιτύχουμε νὰ βεβαιώσουμε τὶς σχέσεις τῆς αἰτίας μὲ τὸ ἀποτέλεσμα, μποροῦμε νὰ στηρίξουμε τὸ νόμο. Εἴτε πρόκειται γιὰ φυσικὲς ἐπιστῆμες, εἴτε γιὰ κοινωνικές, νόμοι εἶναι οἱ ἀναγκαῖες σχέσεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγμάτων, σύμφωνα μὲ τὸν ὅρισμὸ τοῦ Μοντεσκιέ.

μων, ποὺ βάση τους ἔχουν μιὰ αἰτία μὲ κάποιο στοιχεῖο ἀναγκαιότητας, δὲν μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ θεωρητικὰ ἄλλα βασίζεται σὲ παραδείγματα. "Αν πιστεύει κανεὶς στὴν κυκλικὴ θεωρία, ποὺ διατύπωσαν ὁ Ἀναξίμανδρος κι ὁ Ἀναξιμένης ἄλλ' ἀνάπτυξε πρὸ πάντων ὁ Πλάτων, μπορεῖ, ψάχνοντας μέσα στὸ πλῆθος τῶν ἴστορικῶν γεγονότων, νὰ βρεῖ παραδείγματα γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴν θεωρία του.¹¹ Άλλὰ τὰ γεγονότα διαλέχτηκαν μὲ τὸ φῶς αὐτῆς τῆς θεωρίας, ἀκριβῶς γιὰ νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσουν. Ή" αὐτὸς οἱ «νόμοι τῆς κίνησης τῶν κοινωνιῶν», ποὺ πολλοὶ ἴστορικοὶ ἀναζητοῦν, ἀνάλογοι μὲ τοὺς νόμους τοῦ Νιοῦτον γιὰ τὴν κίνηση τῶν φυσικῶν σωμάτων εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα λαθῶν ἐρμηνείας. Ἐφοῦ δὲν ὑπάρχει κίνηση τῶν κοινωνιῶν σὲ μιὰν ὅμοια ἢ ἀνάλογη τροχιὰ μὲ τὰ φυσικὰ σώματα, δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ ὑπάρξουν καὶ νόμοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

"Οταν θέλουμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἴστορία, καθορίζουμε τὶς συνθῆκες τῶν γεγονότων, προσπαθοῦμε γὰ καταλάβουμε τὰ κίνητρα τῆς δράσης, τοποθετώντας τὸ θέμα στὸ περιβάλλον του. Κάθε αἰτιολογικὴ σχέση εἶναι στὴν ἴστορία καὶ κάποια μερικὴ σχέση. Ἐάλλα κάθε αἰτία ποὺ ἀνακαλύπτουμε εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς πρηγούμενης αἰτίας καὶ ἔτσι ἡ ἔρευνά μας ἐξακολουθεῖ, χωρὶς τέρμα φανερό. "Επειτα κανένα ἴστορικὸ γεγονός δὲν εἶναι μοναδικὴ καὶ ἀποκλειστικὴ αἰτία κάποιου ἄλλου ἴστορικοῦ φαινομένου. "Οπως κι ἀν ἔχει, πρέπει νὰ προσπαθήσουμε νὰ βροῦμε τὶς αἰτίες τῶν ἴστορικῶν γεγονότων καὶ ἀπὸ τὴ μελέτη τους, ἀπὸ τὴν ἐπανάληψή τους, νὰ φτάσουμε, ἀν εἶναι δυνατό, σὲ ἴστορικοὺς νόμους. Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴν ἔννοια τῶν νόμων, θέλουν δηλ. ν' ἀνακαλύψουν τοὺς αἰώνιους καὶ ἀνάλλαγους νόμους, ποὺ διευθύνουν τὸν φυσικὸ κόσμο καὶ ποὺ ἐπαναλαμβάνονται παντοῦ καὶ πάντα, μὲ τοὺς ἔδιους ὅρους. Καὶ ὁ ἴστορικὸς νόμος πρέπει νὰ περιλαμβάνει ἔναν ἀπεριόριστον ἀριθμὸ πα-

ρομοίων περιπτώσεων, ὅπου νὰ ἐφαρμόζεται. Πολλοὶ Ἰστορικοὶ προσπάθησαν νὰ βροῦν τοὺς νόμους ποὺ κυβερνοῦν τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητας. Συνήθως ὅμως φτάνουν σὲ ἐμπειρικὲς γενικεύσεις, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ μᾶς χρησιμεύσουν σὰν ἀσφαλεῖς ὁδηγοὶ στὸ λαβύρινθο τῆς Ἰστορικῆς ζωῆς.

‘Ο Ταίν, μαθητὴς τοῦ Αὐγ. Κόντ, εἶδε στὴ φυλή, στὸ περιβάλλον καὶ στὴ στιγμὴ τὰ μεγάλα κίνητρα τῶν δυνάμεων ποὺ ἔνεργοῦν, τὶς πραγματικὲς αἰτίες καὶ τὶς μόνες δυνατὲς αἰτίες τῶν κινήσεων στὴν Ἰστορία. Χωρίζει τὸν περίγυρο σὲ φυσικὸ καὶ σὲ κοινωνικό, ποὺ ἐπηρεάζεται κι ἀπὸ τὶς διαθέσεις τῶν καιρῶν, δηλαδὴ ἀπ’ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Αὐτὲς ὅμως εἶναι βέβαια ἀκαθόριστες, ἀφοῦ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ ὅλα τὰ ἀτομα : αὐτὸς εἶναι ὁ ἀνθρωπός τοῦ 18ου ή τοῦ 19ου αἰώνα. ‘Ο πρῶτος Ἰστορικὸς στὴν ’Αρχαίαν Ἑλλάδα, ὁ Ἐκαταῖος, ἦταν γεωγράφος. ’Αλλ’ ἐ ’Ιπποκράτης, πρῶτος ἔδειξε τὴν ἐπίδραση τοῦ γεωγραφικοῦ καὶ κλιματικοῦ περίγυρου στὴν ἴδιοσυγκρασία καὶ στὴ δράση τῶν ἀνθρώπων. Κι ὁ Πολύβιος βασίζεται πρῶτα πρῶτα στὴ γεωγραφία καὶ ταξιδεψε πολὺ νὰ γνωρίσει τοὺς τόπους ὅπου ἔγιναν τὰ Ἰστορικὰ γεγονότα, πρᾶγμα ποὺ ἦταν δυνατὸ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐνοποίηση τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου ἀπ’ τὸν Ἀλέξανδρο. Τὸ ἕδιο ἔκανε συστηματικὰ κι ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης. Στοὺς νεώτερους χρόνους, οἱ Γερμανοὶ Κ. Ρίττερ καὶ Φρ. Ράτζελ, οἱ ἰδρυτὲς τῆς Ἀνθρωπογεωγραφίας, πρόβαλαν τὴ στενὴ σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ Γεωγραφία καὶ στὴν Ἰστορία. Εἰδικώτερα ὁ Ράτζελ ἔξετάζει τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς γῆς. ‘Υποστηρίζει πώς «τὸ ἔδαφος, μὲ τυφλὴ κτηνωδία, κανονίζει τὴν τύχη τῶν λαῶν». Σήμερα τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνθρωπογεωγραφίας ἔχει πλατύνει καὶ ἔχει περιλάβει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γεωγραφία τῆς Ἰστορίας, καὶ ἀπόψεις κοινωνικές, οἰκονομικὲς καὶ ψυχολογικές, ποὺ μᾶς φωτίζουν γιὰ τὰ

ιστορικὰ γεγονότα. Ἐξετάζει τὴν γέννηση, καὶ τὴν ἐξέλιξη τῶν κοινωνιῶν, σχετικὰ μὲ τὸ φυσικὸ περίγυρό τους, εἴτε ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν φυσικῶν συντελεστῶν, εἴτε ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀνθρώπινης ἐπίδρασης πάνω σ' αὐτούς¹. Γιατὶ ἡ γεωγραφία βέβαια ὑπάρχει, προσφέρει τὶς δυνατότητές της, ἀλλὰ χρειάζεται ὁ ἀνθρωπος γιὰ νὰ τὶς χρησιμοποιήσει. Φτάνουμε ἔτσι σὲ μιὰ σύνθεση τῆς ἴστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας, τὴν γεωἱστορία.

Ἡ προϊστορία μᾶς δείχνει σὲ πιὸ βαθὺ μὲ γεωκλιματικὴ διάρθρωση τοῦ κόσμου διεύθυνε, ἀπὸ τὰ πρῶτα τῆς βόμβατα, τὴν ἀδιάκοπη διαμόρφωση τῶν ἀνθρώπινῶν κοινωνιῶν. Ἀλλ' ὁ ἀνθρωπος ἐλευθερώνεται ὅλοένα ἀπὸ τὰ δεσμὰ αὐτά, μὲ τὴν πρόοδο. Καὶ τελικὰ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δημιουργεῖ τὴν ἴστορία, πολεμώντας τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ποὺ ἐμποδίζει τὴν προαγωγὴ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἔτσι ἡ φύση εἶναι ἡ βασιλεία τῆς ἀπλῆς ἀναγκαιότητας, ἐνῷ ἀντίθετα ἡ ἴστορία εἶναι ἡ βασιλεία τῆς ὑποκειμενικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Μάρξ ὑποστήριξε πώς ἡ ἀνάγκη νὰ προβλέψουν τὶς πλημμύρες καὶ τὴν πτώση τῶν νερῶν τοῦ Νείλου δημιούργησε στὴν Αἴγυπτο τὴν ἀστρονομία καὶ μαζὶ τὴν κυριαρχία τῶν ἱερέων, σὰ διευθυντῶν τῆς γεωργίας. Οὐσιαστικά, ἡ κά-

1. Ἀπὸ τὴν φυσικὴ τῆς θέση, ἡ Κρήτη φαίνεται προορισμένη νὰ κυριαρχήσει πάνω σ' ὅλους τοὺς ἑλληνικοὺς λαούς, ποὺ εἶναι ἐγκαταστημένοι στὰ παράλια τῆς θάλασσας, γράφει ὁ Θουκυδίδης. Γι' αὐτὸς ὁ Μίνως κυρίεψε τὶς Κυκλαδες καὶ ἔδρυσε στὰ περισσότερα νησιὰ ἀποικίες, μὲ ἀρχοντες τοὺς γιούς του. Φυσικὸ ἦταν νὰ καταδιώξει τὴν πειρατεία, ὥστε νὰ τοῦ περιέρχονται ἀσφαλέστερα τὰ εἰσοδήματα τῶν νησιῶν. Ἡ Κρήτη εἶχε ἀκόμα σχέσεις μὲ τὴ Συρία καὶ τὴν Αἴγυπτο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ κτερίσματα που βρέθηκαν στὸν "Ἄγιο Όνούφριο, στὸν Πλάτανο, στὶς Γουρνιές καὶ στὴν Κνωσό. Αὐτὰ ἔγιναν στὴ Μινωϊκὴ ἐποχή, ὅταν ἡ Κρήτη ἦταν θαλασσοκράτειρα. Ἐξαφνα, στὰ μέσα αὐτοῦ τοῦ προχωρημένου πολιτισμοῦ, τὰ ἀνάκτορά της καταστράφηκαν τελειωτικά, κατὰ τὸ -1450, χωρὶς νὰ ξέρουμε καλὰ τὸ γιατί, καὶ ἡ Κρήτη ξέπεσε, ἀν καὶ βέβαια δὲν δῆλαξε γεωγραφικὴ θέση, ἔτσι ποὺ νὰ τὴν παρομοιάζουν ἀργότερα μὲ μιὰ γριά, ποὺ κάθεται μὲ παντούφλες καὶ ζεσταίνεται δίπλα στὸ τζάκι.

στα τῶν ιερέων, γύρω στὸ Φαραώ, πήρε τὴ δύναμή της ἀπὸ τὶς γνώσεις ποὺ εἶχε γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ κανονικὴ λειτουργία ὑδραυλικῶν ἔργων, γιατὶ αὐτὰ παρουσιάζουν ἐξαιρετικὴ σπουδαιότητα στὸ σύστημα τῆς γεωργίας τῆς Αἰγύπτου. Τὸ ίδιο ἔγινε καὶ στὴ Μεσοποταμία¹.

Θεωρεῖται κανόνας πώς τὸ φυσικὸ περιβάλλον προσδιορίζει τὴν ἀπασχόληση, τὴν ὄργανωση καὶ τὴν ἴστορία τῶν κατοίκων, ἀνάλογα μὲ τὸν φυσικὸ πλοῦτο καὶ τὰ γνωρίσματα μιᾶς χώρας. 'Αλλ' ὁ κανόνας αὐτὸς δὲν εἶναι πάντα ἀπόλυτος. Βέβαια ἡ ὄρεινὴ διαμόρφωση τῆς Ελλάδας εἶχε ἀποτέλεσμα νὰ ἰδρυθοῦν οἱ «πόλεις», δηλ. τὰ μικρὰ ἀνεξάρτητα κράτη, ποὺ δύσκολα ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους. 'Αλλὰ μήπως στὴν 'Ιταλία τῆς 'Αναγέννησης δὲν δημιουργήθηκαν πλήθις μικρὰ κράτη, ἔκει ὅπου εἶχε ἀναπτυχθεῖ τὸ παγκόσμιο ρωμαϊκὸ κράτος; ². 'Υποστηρίζουν πώς τὸ ἀποικιακὸ ἀπλωμα τῆς 'Αγγλίας ὀφείλεται στὴ γεωγραφικὴ τῆς θέση. 'Αλλὰ βέβαια καὶ ἄλλοι παράγοντες βοήθησαν σ' αὐτό. 'Η βιομηχανικὴ τῆς ἀνάπτυξη, χάρη στὸ κάρβουνο ποὺ χρησιμοποιησε, ἡ ἐπιχειρηματικότητα τῶν 'Αγγλων, ἡ ἀνάγκη νὰ βροῦν πρῶτες ὕλες καὶ νέες ἀγορὲς γιὰ τὰ προϊόντα τους καὶ γιὰ τὰ περισσευούμενα κεφάλαια, ποὺ νωρὶς μαζεύτηκαν ἔκει κ.τ.λ. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ μιλοῦμε γιὰ ἐπίδραση τῆς γεωγραφίας στὴν ἴστορία, ἀλλ' ὅχι γιὰ γεωγραφικὲς αἰτίες. 'Η ἴστορία ὑποβάλλεται ἀπ' τὸ τοπικὸ πλαισιό της, ἀλλὰ δὲν προσδιορί-

1. "Ἐνας βασιλιας τῆς Χαλδαίας περηφανεύεται : «Μελέτησα τὰ μυστήρια τῶν ποταμῶν γιὰ χάρη τῶν ἀνθρώπων... Ἐφερα τὰ νερά τους στὴν ἔρημο, γέμισα μ' αὐτὰ τὰ ξεραμένα χύλακια, πότισα τὶς ἔρημες κοιλάδες καὶ χάρισα σ' αὐτὲς τὴ γονιμότητα καὶ τὴν ἀφθονία, τὶς ἔκανα οἶκον εύτυχίας».

2. Εἶναι ἀξιοσημείωτο πώς στὰ μικρὰ κράτη, τῆς κλασικῆς 'Ελλάδας καὶ τῆς 'Ιταλίας τῆς 'Αναγέννησης δημιουργήθηκαν οἱ δυὸ πιὸ λαμπροὶ πολιτισμοὶ ποὺ γνώρισε ἡ ἀνθρωπότητα.

ζεται ἀπὸ αὐτό. Τὸ γεωγραφικὸ πλαίσιο μᾶς δίνει τὴν πιθανότητα, ὅχι τὴν πραγματικότητα.

Ἐντονώτερα ἀπ' τὸν Ταίν, ὁ Γκομπινὼ πρόβαλε τὴν ράτσα, σὰν βασικὸ παράγοντα τῆς ἱστορίας. Διακήρυξε πώς ἀνάμεσα στὶς διάφορες φυλὲς ὑπάρχει ἀνισότητα φυσική, ἔμφυτη, ἔκειμενη, διαρκής. Σ' αὐτὴν τὴν βάση κι ὁ H. St. Chamberlain ἀνάπτυξε τὴν θεωρία του γιὰ τὴν ἀνωτερότητα τῶν γερμανικῶν φυλῶν. Ἐλλ' ἡ ἐπιστήμη μᾶς ἔμαθε πώς κάθε ἀνθρωπος σχεδὸν εἶναι προὶὸν βαθειᾶς ἐπιμιξίας, ἀδιάκοπης διασταύρωσης διαφόρων φυλετικῶν στοιχείων. Δὲν ὑπάρχει ἀνθρωπος φυλετικὰ καθαρόαιμος, ἐκτὸς ἵσως ἀπὸ μερικοὺς ἄγριους λαούς, σὲ λίγα ἀπομονωμένα νησιὰ τῆς Πολυνησίας ἢ σὲ ἀπομακρυσμένα βουνά ἢ στὴ χώρα τῶν αἰώνιων πάγων, ὅπου ζοῦν οἱ Ἐσκιμῶοι. Ἀλλωστε ἡ εὔγονικὴ παραδέχεται σήμερα πώς ἡ διασταύρωση τῶν φυλῶν δίνει τὰ καλύτερα φυσιολογικὰ ἀποτελέσματα, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο τῆς ἐτέρωσης. Κι ὁ Τόϋνμπη παραμερίζει τὸν παράγοντα φυλή, γιατὶ δὲν ὑπάρχουν καθαρὲς φυλές. Δὲν ὑπάρχουν κὰν προνομιοῦχες φυλές : ἀπὸ τοὺς 21 πολιτισμούς, ποὺ ἀραδιάζει, ἄλλοι εἶναι ἔργο τῶν Λευκῶν, ἄλλοι τῶν Κίτρινων, ἄλλοι τῶν Ἐρυθρόδερμων. Ἐπίσης, δὲ δίνει σημασία στὸν γεωγραφικὸ παράγοντα, ἀφοῦ χῶρες, ὅμοιες σχεδὸν γεωγραφικά, ὅπως ὁ Καναδᾶς καὶ ἡ Ρωσία, ἀνάπτυξαν διαφορετικοὺς πολιτισμούς. Καὶ οἱ ποταμίσιοι πολιτισμοί, ὅπως τοῦ Νείλου καὶ τοῦ Γιάγκ-τσέ, μοιάζουν τόσο λίγο μεταξύ τους ὅσον οἱ «ἀρχιπελαγίσιοι» πολιτισμοί : μινωϊκός, ἔλληνικός, γιαπωνέζικος.

Ὑπάρχουν, τέλος, καὶ ἴστορικὲς στιγμές. Αὐτὸ παραδέχεται κι ὁ Καρλάύλ λέγοντας : 'Η στιγμὴ μητέρα τῶν αἰώνων. "Οταν ὁ Γκαῖτε εἶδε, στὴ μάχη τοῦ Βαλμύ, νὰ φεύγει ὁ στρατὸς τοῦ βασιλιᾶ μπρὸς στὰ μπουλούκια τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης κατάλαβε τὴ σημασία ποὺ εἶχε τὸ γεγονός καὶ εἶπε : «'Απὸ ἐδῶ καὶ πέρα

ἀρχίζει μιὰ νέα ἐποχὴ τῆς ἴστορίας τοῦ κόσμου. Θὰ γίνουν γεγονότα καινούρια, ἀλλοιώτικα ἀπ' ὅσα ἔγιναν». 'Ὕπάρχουν βέβαια κρίσιμα χρόνια στὴν ἴστορία κάθε λαοῦ. 'Αλλὰ καὶ ἀν ἀκόμα ἡ ἐμφάνιση ἐνὸς μεγάλου ἀνθρώπου, σὲ μιὰν ὅρισμένη στιγμή, μᾶς φαίνεται ζήτημα τύχης, αὐτὸς δὲν ἐπηρεάζει τὴν κοινωνία παρὰ μόνο ἀν αὐτῇ εἶναι ἔτοιμη νὰ τὸν δεχτεῖ. "Αν δὲν εἶναι ἔτοιμη, αὐτὸς δὲν δύναμαι μεγάλος ἀνθρωπος, ἀλλ' ὁραματιστῆς κι ἀποτυχαίνει¹. Γιατὶ ἡ ἀξία τῶν μεγάλων ἀνθρώπων, ποὺ προηγοῦνται πολὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τούς, ἀναγνωρίζεται μόνο στὶς ἑπόμενες γενιές. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ξεχνοῦμε πώς οἱ κοινωνικὲς συνθῆκες δημιουργοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ μπορεῖ νὰ τροποποιηθοῦν ἀπὸ αὐτούς.

Τίποτε δὲν εἶναι μοιραῖο στὴν πρόοδο. Οἱ ἀνθρωποι εἶναι προϊόντα τῆς ἴστορίας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴστορία δημιουργεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ὕπάρχει λοιπὸν ἴστορικὸς ντετερμινισμός, εἴδος ἀλύγιστης λογικῆς. ἀπ' ὅπου ἡ ἐξέλιξη τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει. 'Η ἀπόλυτη νομοτέλεια, ποὺ κυριαρχεῖ σὲ κάθε κύλισμα καὶ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων, ὅπως πίστευε ὁ 'Ηράκλειτος, δὲ βρίσκεται στὴν ἴστορία. Οἱ γοητευτικὲς θεωρίες τοῦ Ταίν ἢ τοῦ Ράτζελ, ἀπόστολου τοῦ γεωγραφικοῦ ντετερμινισμοῦ, δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνουν νὰ ξεχάσουμε πώς ἡ ἴστορία δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ μὲ μαθηματικὲς ἐξισώσεις. Στὴν πραγματικότητα, γράφει ὁ 'Εδ. Μέγερ, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἴστορικῶν μιλετῶν, δὲν βρῆκα ὁ ἴδιος κανέναν ἴστορικὸν νόμο, ὅπως δὲν βρῆκα οὔτε καὶ στὶς μελέτες κανενὸς ἄλλου

1. Σύμφωνα μ' αὐτὲς τὶς θεωρίες, τὰ ἴστορικὰ πρόσωπα εἶναι ἡ συνταμένη τῶν τριῶν κινήτρων, ὅπως τὰ καθόρισε ὁ Ταίν. 'Ο Ναπολέων ἐνσάρκωνται τὴ Γαλλικὴ 'Επανάσταση. Κι ἀν εἶχε σκοτωθεῖ σὲ κάποια μάχη, θὰ τὸν ἀντικαταστοῦσε ἕνας ἀπὸ τοὺς στρατηγούς του πού, Ισως, θ' ἀναδειχνυόταν ὅχι λιγότερο Μεγάλος.

ίστορικοῦ. Ἐκόμα καὶ στὸ οἰκονομικὸ πεδίο δὲν ἔχουμε νόμους, ἀλλὰ κανόνες, ποὺ συνάγονται ἀπὸ παράλληλες μελέτες κι ἀπὸ ἀναλογίες. Ἡ ἀναγκαιότητα, ποὺ εἶναι ἡ βάση ἐνὸς φυσικοῦ νόμου (ἄν γίνει τὸ γεγονὸς A, θ' ἀκολουθήσει ἀναγκαστικὰ τὸ γεγονὸς B) λείπει ἀπόλυτα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς κανόνες. Καὶ ἔνας κανόνας ποὺ παρουσιάζει ἐξαιρέσεις δὲν εἶναι νόμος. Ἐλλ' εἰδικὰ στὴν ίστορία δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ βεβαιώσει πώς τὰ γεγονότα εἶναι ἀναπόφυγα, πρὶν πραγματοποιηθοῦν. Ὁ «Νόμος τῶν ἐπαναστάσεων» ποὺ μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στὸ 8ο βιβλίο τῆς «Πολιτείας» του, ὁ νόμος τῆς φθιρᾶς ποὺ πρόβαλε ἀρχικὰ ὁ Μοντεσκιέ καὶ διατύπωσε ὁ Λόρδος "Ἀκτον"¹, καθὼς καὶ πολλοὶ ἄλλοι «νόμοι» τῆς ιστορίας, εἶναι ὑποθέσεις, ποὺ πρέπει νὰ προσπαθήσουμε νὰ βροῦμε τὴν ἐφαρμογή τους, σὲ κάθε περίπτωση.

Οἱ πειραματικοὶ νόμοι ὑπάρχουν. ὅπου ὑπάρχουν καὶ γεγονότα ἐπαναλαμβανόμενα. Ἐλλ' ἡ ἐπανάληψη τῶν γεγονότων δὲ φτάνει ἀναγκαστικὰ σ' ἔνα νόμο, δηλ. στὴ διατύπωση μιᾶς σταθερῆς σχέσης ἀνάμεσα στὰ γεγονότα. Ὁ Ξενοπόλη θεμέλιωσε πάνω σ' αὐτὴν τὴν ἐπανάληψη τῶν γεγονότων ὁλόκληρη θεωρία περὶ νόμων. Ἀντίθετα μὲ τὸν Βούντ ἢ τὸν Ντιλτάϋ, ποὺ βασίζουν τὴν ταξινόμησή τους στὴν ἀντίθεση τῶν φυσικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, μιλεῖ γιὰ ἐπιστῆμες, ὅπου ἐπικρατοῦν γεγονότα ἐπαναλαμβανόμενα, καὶ γιὰ ἄλλες ὅπου κυριαρχοῦν γεγονότα διαδεχόμενα τὸ ἔνα τὸ ἄλλο, σὰ συνέπειά τους. Νόμοι δὲν ισχύουν παρὰ μόνο στὴν πρώτη κατηγορία τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀποκλείονται στὴ δεύτερη. Ἐλλ' ἡ ίστορικὴ γνώση πασχίζει νὰ πιάσει αὐτὸ ποὺ ποτὲ δὲ θὰ τὸ ξαναδοῦμε. "Ἐπειτα ἡ φύση γενικεύει, ἐνῶ ἡ ίστορία ἐξατομικεύει, εἶπε ὁ Ἐρ. Ρί-

1. Μιὰ ἐπανάσταση δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει ἀν ἡ διευθύνουσα τάξη δὲν εἶναι ἀδυνατισμένη ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις ἢ ἀπὸ καμιὰ στρατιωτικὴ ἀποτυχία.

κερτ. Δὲν ὑπάρχουν λοιπὸν ἀπόλυτοι νόμοι στὴν ἴστορία. ‘Ὑπάρχουν μόνο τάσεις, λίγο ἢ πολὺ σταθερές, καὶ ὅχι μαθηματικὲς ἀναγκαιότητες. Κι αὐτοὶ ποὺ παρουσιάζονται σὰν ἴστορικοὶ νόμοι δὲν εἶναι συνήθως γενικοί. Εἶναι εἰδικοὶ σὲ μιὰν ὁρισμένη ἐποχὴ καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν σὲ μιὰν ὄλλη. Γι’ αὐτὸ κι ὁ Φ. φὸν Χάγεκ καταχρίνει τὴν προσπάθεια μερικῶν ἴστορικῶν (ν’ ἀνακαλύψουν νόμους, ἐκεῖ ὅπου ἡ φύση τῶν πραγμάτων δὲν ἐπιτρέπει νὰ βροῦμε τέτοιους, στὴ διαδοχὴ τῶν ἴστορικῶν φαινομένων, ποὺ εἶναι παράδοξα καὶ μοναδικά».

Πρέπει ὅμως ν’ ἀναζητήσουμε τὶς αἰτίες τῶν ἴστορικῶν γεγονότων, νὰ μπορέσουμε νὰ τὰ παραβάλλουμε καὶ νὰ τὰ συγκρίνουμε, γιὰ νὰ φτάσουμε, ἵσως, σὲ γενικώτερα συμπεράσματα. Ἡ μέθοδος στὴν ἴστορία εἶναι ἔμμεση, βασίζεται δηλαδὴ σὲ μνημεῖα, συγγράμματα, μαρτυρίες τρίτων, ποὺ ἔζησαν ἢ γνώρισαν τὰ πράγματα. Εἶναι ὅμως πάντα σωστὲς οἱ αἰτίες ποὺ μᾶς δίνουν; ‘Ο ‘Ηρόδοτος σὰν αἰτίες τῶν πολέμων ‘Ελλήνων καὶ βαρβάρων βρίσκει τὴν ἀπαγωγὴ τῆς Ἰῶς, τῆς κόρης τοῦ Ἰνάχου, ἀπὸ τοὺς Φοίνικες, ἔπειτα τὴν ἀπαγωγὴ τῆς Μήδειας ἀπὸ τοὺς Ἀργοναῦτες καὶ τέλος τῆς ‘Ελένης ἀπ’ τὸν Πάρη. Ἡ ἴδεα αὐτὴ εἶναι βέβαια ποιητική, ἀλλ’ ὅχι καὶ ἀρκετὰ πιθανή, ὅπως κι ὁ Ἱδιος ὁ ἴστορικὸς τὸ παραδέχεται, ὅσο κι ἀν εἶναι Ἀνατολίτης καὶ ἀγαπᾷ τὰ παραμύθια¹. Πιὸ ψυχολογικά, ὁ Θουκυδίδης ἀποδίνει τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο καὶ τὴ διάρκειά του, ἵσαμε τὴν ἔξαντληση τῶν ἐμπολέμων, στὰ αἰώνια πάθη ποὺ ὅριζουν τὴ φύση τῶν ἀνθρώπων. Γι’ αὐτὸ ὁ πόλεμος αὐτὸς μοιάζει μὲ τραγωδία, ὅπου ἀμέτρητα πρό-

1. ‘Ο ‘Ηρόδοτος γράφει πῶς οἱ φρόνιμοι δὲν νοιάζονται γιὰ τὶς γυναικες ποὺ κλέβονται γιατί, ἀν δὲν τὸ ήθελαν, βέβαια δὲ θὰ τὶς ἔκλεψουν. ‘Ο Πλούταρχος μάλιστα τὸν κατηγορεῖ γιατὶ γράφει πῶς ἡ Ἰώ θέλησε νὰ φύγει μὲ τοὺς Φοίνικες πῶς αὐτοὶ δὲν τὴν ἔκλεψαν.

σωπα παίζουν τὸ ρόλο ποὺ τοὺς χάραξε ἡ μοῖρα, σύμφωνα μὲ τὶς μεγάλες γραμμές, κατανοητὲς ἀλλ' ὅχι λογικές. Παραλλήλισαν τὸν πρῶτο εύρωπαϊκὸ πόλεμο μὲ τὸν Πελοποννησιακό. Πραγματικὴ του αἰτία δὲν ἦταν ὁ φόνος τοῦ Ἀρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου τῆς Αὐστρουγγαρίας στὸ Σεράγεβο, ἀλλ' οἱ ἀντιθέσεις τῶν μεγάλων Δυνάμεων καὶ πρὸ πάντων ἡ γερμανοσλαβικὴ ἐναντιότητα. Μπορεῖ τὰ συμφέροντα νὰ ἔσπρωχναν μερικούς. Ἀλλὰ τὰ πάθη δδηγοῦν τὸν κόσμο, ὅπως καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Θουκυδίδη. Τὰ πάθη λοιπόν, ὅπως παρατήρησε καὶ ὁ Χέγκελ, οἱ σκοποὶ τοῦ ἴδιαίτερου συμφέροντος, ἡ ἵκανοποίηση τῆς φιλοτιμίας, εἶναι ἡ μεγαλύτερη δύναμη. Γιατὶ δὲ σέβονται κανένας ἀπὸ τὰ ὄρόσημα, ποὺ τὸ δίκαιο κ' ἡ ἡθικὴ θέλουν νὰ ἐπιβάλουν. Τίποτε τὸ μεγάλο δὲν γίνεται στὸν κόσμο, τίποτε τὸ μεγάλο δὲν μπορεῖ νὰ γίνει χωρὶς τὰ πάθη¹.

Πολλοὶ ἀσχολήθηκαν μὲ τὶς αἰτίες τῆς παρακμῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας. Πιὸ σωστὴ φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Πολυβίου, ποὺ πιστοποιεῖ πῶς ἡ ἐλάττωση τοῦ πληθυσμοῦ (όλιγανθρωπία) χτύπησε τὴν Ἑλλάδα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη χώρα, ἀφοῦ στὴν ἐποχὴ του ὅλες οἱ ἐλληνικὲς πόλεις μαζὶ μόλις μποροῦσαν νὰ παρατάξουν τρεῖς χιλιάδες ὄπλιτες, ὅσους δηλαδὴ εἶχε στείλει ἄλλοτε στὶς Πλαταιές μόνο ἡ πόλη τῶν Μεγάρων. Αὕτη ὅμως ἡ ὄλιγανθρωπία ὀφείλεται κυρίως στὴν ἴδρυση τοῦ Κράτους τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, ὅπου πολλοὶ "Ελληνες — καὶ πρὸ πάντων τὰ πιὸ ζωτικὰ στοιχεῖα — πῆγαν κ' ἐγκαταστάθηκαν στὴ Μικρασία, στὴ Συρία καὶ στὴν Αἴγυπτο, γιὰ ν' ἀποικίσουν τὶς πόλεις ποὺ ἴδρυσε ὁ κατακτητὴς καὶ οἱ Διάδοχοι καὶ ποὺ ἔγιναν τὰ κέντρα

1. Τὸ πάθος, γράφει ὁ Χέγκελ στὴν «Ἐγκυροπαίδεια», δὲν εἶναι οὔτε καλὸ οὔτε κακό. Ἐκφράζει μόνο πῶς ἔνα ἀτομο τοποθέτησε διο τὸ ζωντανὸ συμφέρον τοῦ πνεύματός του, τοῦ ταλάντου του, τοῦ χαρακτήρα του, τῆς ἀπόλαυσής του σ' ἔνα μόνο περιεχόμενο.

ἀπ' ὅπου ὁ 'Ελληνικὸς πολιτισμὸς διαδόθηκε στὴν 'Ασία¹. Διαφορετικὴ γνώμη διατυπώνει ὁ Πλάτων στὸν «Γοργία» καὶ θεωρεῖ ὑπεύθυνους γιὰ τὴν παρακμὴ τῶν 'Αθηνῶν τοὺς μεγάλους πολιτικούς, τὸν Θεμιστοκλῆ, τὸν Κίμωνα, τὸν Περικλῆ, γιατί, ἀντὶ νὰ φροντίσουν γιὰ πνευματικὰ καὶ ἡθικὰ ζητήματα, ὅπως ἡ σοφία καὶ ἡ δικαιοσύνη, καταγίνονταν μὲ ταρσανάδες, τείχη, φόρους καὶ ἄλλες τέτοιες φλυαρίες.

Οἱ ἴδιες αἰτίες δὲ φέρνουν ὅμως πάντα στὴν ἴστορία τὰ ἴδια ἀποτελέσματα. 'Η μεγάλη μετανάστευση τῶν ἔθνων ἔγινε γιατὶ ἐπικράτησε τὴν ἐποχὴν ἐκείνη μεγάλη ξηρασία στὶς στέππες τῆς Ν.Α. Ρωσίας καὶ οἱ λαοί, ποὺ ζοῦσαν ἐκεῖ σὰν κτηνοτρόφοι πρὸ πάντων, ἐσπρωξάν τοὺς γειτόνους τους πρὸς τὰ δυτικά, νὰ βροῦν λειβάδια γιὰ τὰ ζῶα τους, τροφὴ καὶ νερό. 'Ετσι σειρὰ ἀπὸ ἀνατολικοὺς λαοὺς ἔφτασαν στὴν τότε ἀνοργάνωτη Δύση, τὴν ἐποχὴν τῆς παρακμῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Τὸ ἴδιο φαινόμενο τῆς ἔντονης καὶ μακρόχρονης ξηρασίας παρουσιάστηκε καὶ στὰ πρῶτα χρόνια τῆς σοβιετικῆς ἐπανάστασης, στὶς ἴδιες περιφέρειες ἀλλ' οἱ συνθῆκες δὲ συχωροῦσαν πιὰ τὴν πορεία στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ πολλὰ ἑκατομμύρια μετανάστευσαν σ' ἄλλες περιοχὲς τῆς Ρωσίας ἢ καὶ πέθαναν ἀπὸ πεῖνα.

'Ο "Ιμπν Χαλντούν ἀποδίνει τὴν ἐπικράτηση τῶν 'Αράβων στὸ πνεῦμα συνεργασίας τῶν νομάδων, ποὺ μὲ τὶς κατακτήσεις τους «ἐποίμεναν» ἀνθρώπους ἀντὶ πρόβατα, ὥσπου οἱ κατακτητὲς νὰ χάσουν τὶς διοικητικές τους ἀρετές, ζώντας μαζὶ μὲ τοὺς ἐντόπιους καὶ

1. 'Η μετανάστευση τῶν 'Ελλήνων στὴν 'Ασία καὶ στὴν Αἴγυπτο μοιάζει μὲ τὸν ἐποικισμὸ τῶν 'Ισπανῶν στὴν 'Αμερική. Πρώτη φορὰ στὴν ἴστορία τῶν χωρῶν αὐτῶν ἰδρύθηκαν τόσες πόλεις. 'Ο Σέλευκος κι ὁ 'Αντίοχος εἶναι οἱ μεγαλύτεροι οἰκιστὲς πόλεων στὴν ἴστορία. Καὶ ἀνασκαφές, τώρα τελευταῖα, στὸ 'Ισραήλ, δείχνουν πώς οἱ πόλεις ποὺ ἔχτισαν ἐκεῖ στὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ ἦταν πολὺ πιὸ εὐρύχωρες ἀπ' ὅσες ὑπῆρχαν προηγούμενα σ' αὐτὴν τὴν περιοχή.

παιρνοντας τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἐφαρμόζεται καὶ στοὺς Μογγόλους, ποὺ κατάκτησαν διάφορες χῶρες καὶ κυρίως τὴν Κίνα¹. Δείχνουν γιατὶ οἱ λαοὶ αὐτοὶ πρόκοψαν σὰν κατακτητές, δὲν μπόρεσαν ὅμως νὰ ὀργανώσουν τὶς κατακτήσεις τους σὲ μεγάλα κράτη μὲ διάρκεια. Ἀλλὰ καὶ οἱ θεωρίες τοῦ ἴστορικοῦ ὑλισμοῦ, γιὰ τὶς αἰτίες τῶν διαφόρων γεγονότων διαψεύδονται συχνὰ ἀπὸ αὐτά. Οἱ χῶρες τῆς Ἀφρικῆς, ποὺ κράτη τῆς Δυτ. Εὐρώπης κατάκτησαν εὔκολα τὸν περασμένο αἰώνα, ἀντιπροσώπευαν ἔνα κλάσμα τιποτένο τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐμπορίου τῶν κατακτητῶν ἢ τῶν χεραλαίων ποὺ τοποθετοῦσε σ' αὐτὴν ἡ παλιὰ ἥπειρος. Πῶς δικαιολογεῖται λοιπὸν ἡ θεωρία τοῦ Λένιν γιὰ τὸν ἰμπεριαλισμό, σὰν τελευταῖο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ; Αὐτὴ ἀνατρέπεται ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ Μάρξ, ποὺ ὑποστηρίζει πώς πρέπει ν' ἀναζητήσουμε στὴν πολιτικὴ οἰκονομία τὶς καθοριστικὲς αἰτίες τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, δηλ. τὴν ἀνατομία της.

Ο Τόυνμπη ἔδωσε μιὰ καινούρια θεωρία γιὰ τὶς αἰτίες τῶν ἴστορικῶν γεγονότων: τὴν πρόκληση, ποὺ φέρνει τὴν ἀντίδραση τῶν ἀνθρώπων. Ἡ πρόκληση τῆς ξερῆς ἀττικῆς γῆς, γράφει, ἔφερε τὴν ἀνθιση τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἰδρυση τοῦ κράτους τῶν Ἀχεμενιδῶν ἦταν ἡ πρώτη αἰτία γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν παραδοχὴ μιᾶς γλώσσας, τῆς Ἰωνικῆς ἀττικῆς, τῆς κοινῆς. Οἱ Φαναριῶτες, περιορισμένοι στὸ «γκέττο» τους, ἔκαναν, σὲ μιὰν εἰρηνικὴ ἔξόρμηση, τὴν

1. Τὴν ἀποψη ἀυτὴ ἐπιβεβαιώνει κι ὁ Μακώλας στὰ «Δοκίμια» του: «Σὲ μιὰ κοινωνία ωντηγῶν καὶ βοσκῶν, κάθε δινθρωπος γίνεται εὔκολα καὶ ἀναγκαστικὰ στρατιώτης. Οἱ συνηθισμένες του ἀσχολίες συμβιβάζονται τέλεια μὲ δλα του τὰ καθήκοντα τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. "Οσο μακρινὴ κι ἐν εἶναι ἡ ἐκστρατεία ποὺ τοῦ ἀναθέτουν, εὔκολα μεταφέρνει μαζί του τὸ κεφάλαιο, ἀπ' ὃπου ἔξασφαλίζει τὴ συντήρησή του. Κάθε λαὸς εἶναι κ' ἔνας στρατός, κάθε γρονιὰ καὶ μιὰ πορεία. Αὐτὴ, ἡ κοινωνικὴ κατάσταση εύκολως τὶς γιγάντιες κατακτήσεις τοῦ Ἀττίλα καὶ τοῦ Ταμερλάνου.

πρώτη ἐπαφή μὲ τὴ Δύση κ' ἔγιναν ἀπαραίτητοι γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ διοίκηση τῆς Τουρκίας. Ἡ ἀπειλὴ τῶν Τούρκων ἔνωσε τοὺς λαοὺς τῆς μοναρχίας τῶν Ἀψβούργων. Συμπέρασμα: οἱ πολιτισμοὶ εἶναι γένηνημα τῆς δυσκολίας καὶ ὅχι τῆς εὔκολίας. "Ομως ὡς ἔνα σημεῖο. Γιατὶ ὅν ὁ σκανδιναυικὸς πολιτισμὸς ἀναπτύχθηκε στὴν Ἰσλανδία, δὲν μπόρεσε νὰ ὅτάσει στὴ Γροιλανδία. Τὰ πράγματα ἐπιβεβαιώνουν μᾶλλον τὸ «νόμο» τοῦ Μοντεσκιέ, πὼς οἱ εὔκρατες ζῶνες βοηθοῦν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ, ἀφοῦ ἡ ζωὴ μένει πρωτόγονη, ὅπου ὁ ἀγώνας μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον προέχει γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν ἀνθρώπων.

Κατὰ κανόνα, εἶναι ἀδύνατο νὰ μιλοῦμε γιὰ ὅμοιομορφία στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ καὶ νὰ ἐπιμένουμε στὶς γενικὲς γραμμὲς ποὺ παρουσιάζει. Γιατὶ δὲν μποροῦμε νὰ ταυτίσουμε τοὺς ἀνθρώπους μὲ πράγματα, δπως ἥθελε ὁ Durkheim¹. "Οταν ἀνοίγουμε μὲ προσοχὴ ἔνα βιβλίο ἴστορίας, παρατηροῦμε τὶς μεγάλες ἀνομοιότητες τῶν ἐποχῶν, τῶν ὅμαδων καὶ τῶν ἀτόμων. "Οπως εἴδαμε, τὸ οὐσιαστικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἴστορίας εἶναι πὼς τὰ γεγονότα ποὺ ἔξετάζει γίνονται μιὰ μόνη φορὰ στὴ διαδρομὴ τῶν ἐποχῶν καὶ δὲν ἐπαναλαμβάνονται πιά. Ἐντίθετα μὲ τὰ ἴστορικὰ γεγονότα, ποὺ εἶναι μοναδικά, τὰ κοινωνιολογικὰ ἐπαναλαμβάνονται. 'Αλλ' οἱ ἴστορικοί, γενικά, δὲν καταγίνονται μὲ τὴν κοινωνιολογία καὶ τὴ θεωροῦν σὰν ἐπιστήμη ξένη στὴν ἴστορία, μὲ διαφορετικὸ ἀντικείμενο. Γι' αὐτὸ κι ὁ Ξενοπόλ βγάζει ἔξω ἀπὸ τὴν ἴστορία τὴ στατικὴ κοινω-

1. 'Ο Χέγκελ ἐφαρμόζει στοὺς ἀνθρώπινους θεσμοὺς καὶ στὰ πολιτικὰ γεγονότα τὴν ἀρχὴ τοῦ Λάζαρπνιτς: «πουθενὰ δὲ βρίσκουμε μιὰ τέλεια ὅμοιότητα, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν δυὸ φύλλα φυτοῦ ἀπόλυτα ὅμοια». 'Αλλ' οὔτε καὶ στὴν ἄψυχη φύση βρίσκουμε τὴν ἀπόλυτη ὅμοιότητα: δυὸ κόκκους ἀμμοῦ ἴδιους, δυὸ κρύσταλλα πανόμοια, δυὸ δστρα ἀπαράλλαχτα. Μόνο στὰ ἐργαστήρια ἐπιτυχαίνουμε τὴν ὅμοιότητα, ποὺ ἡ φύση ἔχθρεύεται.

νιολογία, δηλ. τὴ μελέτη τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων ποὺ ἐπαναλαμβάνονται, ἀλλὰ θεωρεῖ μέρος τῆς ἴστορίας τὴ δυναμικὴ κοινωνιολογία, ἀφοῦ αὐτὴ καταγίνεται μὲ γεγονότα ποὺ δὲν ἐπαναλαμβάνονται, μὲ γεγονότα ἴστορικά¹.

Ἡ μοναδικότητα τῶν ἴστορικῶν γεγονότων δὲν ἐπιτρέπει τὴ διατύπωση νόμων στὴν ἴστορία γιατί, δπως εἶπε ὁ Ἐρ. Ρίκερτ, νόμος ἴστορικὸς εἶναι τὸ ζευγάρωμα ἀντίθετων ὅρων. Καὶ πραγματικά, ὅτι δὲν ἐπαναλαμβάνεται, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας, αὐτὸς εἶναι τὸ ἴστορικὸ γεγονός. Εἶναι ἔνα εἰδικὸ φαινόμενο, δηλαδὴ μοναδικό, ἀναντικατάστατο, ἀνεπανάγιπτο. Μποροῦμε ὅμως ν' ἀναζητήσουμε τὴ συγχεκριμένη αἰτιότητα, τὸν αἰτιολογικὸ δεσμὸ μεταξύ τους. Καὶ νὰ ἐφαρμόσουμε τὴ συγχριτικὴ μέθοδο, ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρουσιάσουμε τὴν ἴστορία ἐνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς ἐποχῆς στὴν ἀληθινὴ του πρωτοτυπία καὶ ἀτομικότητα. Αὕτη δίνει τὴ δυνατότητα στὸν ἴστορικὸ νὰ ξεπεράσει τὴ συνηθισμένη του ἀποψη, ν' ἀπλώσει τὴ ματιά του πέρα ἀπὸ τὴ χώρα καὶ τὴν περίοδο, ποὺ ἔχει σκοπὸ νὰ μελετήσει. Γι' αὐτὸς ὁ Κὰντ ὀνομάζει τὴ συγχριτικὴ μέθοδο, μέθοδο ἴστορική. Ἀλλὰ συγκρίνοντας ὁ ἴστορικὸς δὲν πρέπει ν' ἀπλώνεται σὲ περιόδους μακρινὲς καὶ σὲ χῶρες ἀνόμοιες. Οἱ παρατηρήσεις, τάχα γενικές, ποὺ βαφτίζουν «νόμους τῆς ἴστορίας», εἶναι μόνο ὄμοιότητες μερικές, σχετικὲς μὲ τὶς πρόσ-

1. Ὁ Κὸντ διάκρινε τὴν κοινωνικὴ στατική, ποὺ ἔξετάζει τὴ γενικὴ θεωρία τῆς αὐτόματης τάξης τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ δυναμικὴ ἢ τὴ γενικὴ θεωρία τῆς φυσικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητας. Στὴ σύγχρονη κοινωνιολογίᾳ παρουσιάζονται δύο τάσεις: ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ ἴστορική. Αὕτη εἶναι στενὰ δεμένη μὲ τὴν κοινωνιολογία τοῦ πολιτισμοῦ, ἔρμηνεύει τὴν ἴστορία του καὶ προχωρεῖ στὴν κριτική του. Δὲν περιορίζεται μόνο νὰ ἔρμηνεύει τὰ ἴστορικὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἀποψη, ἀλλ' ἐπιχειρεῖ ν' ἀναπτύξει, μὲ βάση τὴν ἴστορία, μορφές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ δράσης.

καιρες ἀπόψεις, ποὺ τὸ μάτι τοῦ ἱστορικοῦ διάλεξε γιὰ νὰ σταθεροποιήσει αὐτὲς ἢ ἔκεῖνες τὶς μορφὲς τοῦ παρελθόντος. Ὁ συγκρητισμός, δηλ. ὁ συνδυασμὸς ἀνόμοιων πραγμάτων, δὲν ἀποτελεῖ λογικὴ ἔννοια.

* * *

‘Ο ἱστορικὸς θὰ μελετήσει καὶ θὰ ἐκθέσει τὶς σταθερὲς δυνάμεις, ποὺ ἀναπτύσσονται μέσα στὸ φυσικὸ πλαίσιο, καὶ κατόπι τὶς ἐπεισοδιακὲς δυνάμεις, ποὺ ἔμφανίζονται σὲ κάθε ἱστορικὴ περίοδο. Πάνω σ' αὐτὸν τὸν καμβᾶ ἔρχεται ἡ τύχη καὶ κεντᾶ τὶς πιὸ διάφορες κι ἀπίθανες παραλλαγές, μὲ χρώματα λαμπερὰ ἢ σκοτεινά. Ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀρνιέται τὴν τύχην. Ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ περιορίσει τὸ ρόλο της, μὲ τὴν προσεκτικὴ παρατήρηση καὶ τὴν, ὅσο γίνεται, προσεκτικότερη ἀνάλυση τοῦ «ἀνθρώπινου». Ἀναζητεῖ πάντα νὰ βρεῖ τὴν ἀληθινὴ ἀφορμὴ (ἀληθεστάτη πρόφασις) τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ὁ Πολύβιος δίνει μεγάλη σημασία στὴν τύχη σὰν προβλεπτικὴ κυβερνήτρα τοῦ κόσμου, σὰ φθονερὴ ἴδιότητα ποὺ ἀπόδιδαν τότε καὶ στοὺς θεούς, σὰν ἔξωλογική. Ἡ λογικὴ ἱστοριογραφία προσπαθεῖ νὰ περιορίσει, ὅσο μπορεῖ, τὸ χῶρο της. Γιὰ τὸν ἱστορικὸ αὐτόν, ἡ τύχη εἶναι ἡ φύση τῶν πραγμάτων, οἱ οὐσιαστικὲς συνθῆκες μιᾶς δρισμένης ἐποχῆς καὶ ἐνὸς δρισμένου τόπου. Οἱ συνθῆκες αὐτὲς μπορεῖ νὰ παρουσιάζονται εύνοϊκὲς ἢ ὄχι, καὶ οἱ ἀνθρωποι εἶναι δυνατὸν ἀντισταθοῦν καὶ κάποτε ἀντιστέκονται στὸ ἀποτελέσματά τους. Ὡστόσο, πρέπει ν' ἀναζητοῦμε κάποιαν αἰτία, ἀφοῦ κάθε γεγονὸς προϋποθέτει μιὰν αἰτία, πιθανὴν ἢ ἀπίθανη.

‘Ἡ ἔννοια τοῦ τυχαίου εἶναι ἡ ἔννοια ἐνὸς συναπαντήματος γεγονότων λογικὰ ἀνεξάρτητων τὸ ἔνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὸ συναπάντημα εἶναι κι αὐτὸ ἔνα γεγονὸς ἀνεξάρτητο ἀπὸ νόμο ἢ ἀπὸ λογική, γράφει ὁ Α. Κουρνό.

Συνήθως ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴ μοῖρα, ὅπως στὶς ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς τραγωδίες. Μερικὲς φορὲς ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρωπός δημιουργεῖ τὸ τυχαῖο, δὲν προβλέπει δηλαδὴ τ' ἀποτελέσματα τῶν πράξεών του ἢ ἀκόμα ἀντικατασταίνει θεληματικὰ τὴ λογικὴ μὲ τὸ τυχαῖο, ὅπως π.χ. ὅταν ἀποφασίζει «κορώνα ἢ γράμματα». Γιὰ τὸν Ἐδ. Μέγερ, ὅποιος ἀρνιέται τὸ τυχαῖο (καθὼς καὶ τὸ ρόλο τῆς ἀνθρώπης θέλησης) στὴν ἴστορία ἢ μικραίνει τὴ σημασία τους, σβήνει ὅλον τὸν πλοῦτο, ὅλα ὅσα ἀποτελοῦν τὸ κύριο σημεῖο τῶν ἴστορικῶν μελετῶν. Καὶ ὁ Ἐρ. Μπέρρι συμπεραίνει : «Μπορεῖ οἱ ἴστορικοὶ νὰ ἔξογκωσαν τὸ ρόλο τοῦ τυχαίου, αὐτὸ εἶναι βέβαιο, ἀλλὰ δὲν πρέπει, ἀντίθετα, ἢ νὰ ἀρνιόμαστε ἢ νὰ περιορίζουμε ὑπερβολικὰ αὐτὸν τὸν ρόλο. Πρέπει νὰ τὸν ἀναγνωρίζουμε καὶ νὰ τὸν καθορίζουμε»¹. Ἡ ἀνάλυση στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες γίνεται μέσα σὲ ἐργαστήρια κ' ἔτσι μποροῦμε ν' ἀπομακρύνουμε τὸ τυχαῖο. 'Αλλ' ἢ ζωὴ δὲν εἶναι ἐργαστῆρι, εἶναι πολὺ πιὸ πολύπλοκη.

'Ὑπάρχουν δύμως καὶ πολλοὶ ἴστορικοὶ ποὺ δὲν παραδέχονται τὴν τύχη σὰν θεμέλιο τῆς ἴστορίας. «Ἡ τύχη δὲν κυριαρχεῖ τὸν κόσμο», γράφει ὁ Μοντεσκιέ στὸ βιβλίο του «Μεγαλεῖο καὶ Παρακυή τῶν Ρωμαίων». «Ὑπάρχουν γενικὲς αἰτίες, ἡθικὲς ἢ φυσικές, ποὺ ἐνεργοῦν σὲ κάθε κράτος καὶ τὸ συγκρατοῦν ἢ τὸ καταχω-

1. Ἡ Κυρία de Rémusat ἀναφέρει τὶς παρὰ κάτω σκέψεις τοῦ Ναπολέωντος : «Ἡ πολεμικὴ ἐπιστήμη συνίσταται πρῶτα στὸν καλὸν ὑπολογισμὸν πάνω στὶς εὐκαιρίες κ' ἔπειτα στὸ νὰ ὄρισει κανεὶς ὀκριβῶς, σχεδὸν μαθηματικά, τὸ μερίδιο τῆς τύχης. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν πρέπει νὰ γελαστεῖ κανένας, ἀφοῦ ἔνα δεκατημόριο περισσότερο ἢ λιγότερο, μπορεῖ ν' ἀλλάξει τὰ πάντα. Αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τύχης μπορεῖ νὰ γωρέσει μόνο στὸ κεφάλι μᾶς μεγάλοφυῖας, γιατὶ χρειάζεται πάντοι δύο οὐπάριστοι δημιουργία καὶ βέβαιας ὁ πιὸ μεγάλος αὐτοσχεδιασμὸς τοῦ ἀνθρώπου πνεύματος εἶναι αὐτὸς ποὺ δίνει ὑπαρξη σὲ δ.π. δὲν ὑπάρχει. Ἡ τύχη μένει λοιπὸν πάντα ἔνα μαστήριο γιὰ τὰ μέτρια μωλά καὶ γίνεται πραγματικήτητα γιὰ τοὺς δινώτερους ἀνθρώπους...»

νιάζουν... "Αν τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς μάχης, δὴλ. μιὰ ίδιαίτερη αἰτία, καταστρέφει ἔνα κράτος, ὑπάρχει κάποια γενικὴ αἰτία ποὺ προκάλεσε αὐτὴν τὴν καταστροφὴ μὲ μιὰ μόνο μάχη". "Άλλοι ὑποστηρίζουν πώς οἱ ἄνθρωποι καταλογίζουν στὴν τύχη ἐκεῖνο ποὺ οἱ αἰτίες τους εἶναι γι' αὐτοὺς ἀκόμα ἄγνωστες. Δὲν πρέπει νὰ μιλοῦμε γιὰ τύχη ^{τὴν} νὰ μεταχειριζόμαστε αὐτὴν τὴν ἔκφραση γιὰ νὰ σκεπάσουμε τὴν ἄγνοιά μας, γράφει ὁ Bossuet στὴν «Παγκόσμια Ἰστορία» του, θέλοντας νὰ διώξει τὴν τύχη σὲ ὅφελος τῆς Θείας Πρόνοιας.

Λέμε τυχαῖο ὅταν βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἔνα γεγονός ἀναπάντεχο. Τέτοια γεγονότα ἥταν οἱ ἔκλεψεις τοῦ ἥλιου ἢ τῆς σελήνης, γιατὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν μποροῦσε νὰ τὰ ἐξηγήσει, πρὶν ἀπ' τὸν Ἀναξιμένη, τὸν Ἀρίσταρχο, τὸν Κοπέρνικο καὶ τὸν Γαλιλαῖο. Ξέρουμε πώς μιὰ τέτοια ἔκλεψη ἔγινε ἀφορμὴ νὰ μὴν ἐπιτεθοῦν ἔγκαιρα οἱ Ἀθηναῖοι ἐναντίον τῶν Συρακουσῶν, κι αὐτὴ ἡ ἀργοπορία εἶχε ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴ τοῦ στρατοῦ τους. Ἄλλα καὶ ὅταν ὁ Τσεγκίς Χὰν ἔφτασε στὴ Δυτ. Κίνα, φάνηκαν πέντε πλανῆτες σὲ μιὰν ὁρισμένη σύζευξη, ποὺ οἱ Μογγόλοι ἀστρολόγοι τὴν ἔκριναν γρουσούζικη κ' ἐγκαταλείψανε τὴ βέβαιη κατάκτηση αὐτῆς τῆς χώρας. Ἐπειτα συχνὰ μπερδεύουμε τὴν τύχη μὲ τὸ θαῦμα, ποὺ ἀποτελεῖ ἐξαίρεση τοῦ νόμου, ἀλλὰ δὲν μένει πάντα χωρὶς ἐξήγηση, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς γιατριᾶς ἀρρώστων ἀπὸ ὑποβολή, στὰ ιερὰ τῶν Ἀρχαίων, στὴν Παναγία τῆς Λούρδης, στὴν Εὐαγγελίστρια τῆς Τήνου.

‘Ωστόσο, ἔχουμε ἀρκετὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τοῦ ρόλου τῆς τύχης στὰ ἴστορικὰ γεγονότα: Τὸ ἀπέραντο κράτος τοῦ Μ. Ἀλεξανδρου εἶχε συγκροτηθεῖ. Ὁ κατακτητὴς δὲν εἶχε κλείσει τὰ τριάντα τρία του χρόνια καὶ τοῦ ἔμεναν πολλὰ ἀκόμα, σὲ μιὰ κανονικὴ ζωή, γιὰ νὰ τὸ ὀργανώσει. Ἄλλ' ὅχι, μιὰ ξαφνικὴ ἀρρώστια — ἐλώδης πυρετός, φαίνεται — σκο-

τώνει τὸν ἥρωα σὲ λίγες μέρες. Καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχε νόμιμο διάδοχο, ίκανὸν νὰ πάρει τὴν θέση του, νὰ τὸ κράτος του κομματιασμένο, οἱ στρατηγοί του σὲ διαμάχη, ἀλληλοπολεμοῦνται χρόνια καὶ χρόνια. Ἰδρύονται βασίλεια, ἀλλ’ οἱ Διάδοχοι ἀφήνουν κατὰ ἔνα μέρος τὰ σχέδια τοῦ Ἀρχηγοῦ. Τί θὰ γινότανε τὸ πελώριο μάζεμα τῶν ἐδαφῶν καὶ τῶν διαφορετικῶν φυλῶν, χωρὶς αὐτὸν τὸ θανατικὸ πυρετό, ποὺ ἀλλαζε τὴν τύχη τῆς μισῆς αἰκουμένης τῆς Ἀρχαιότητας; Ἡ σιδερένια θέληση, ἀνώτερη ἀπὸ τὰ ἐμπόδια, δὲ θὰ εἶχε ἐνώσει τὴν Εύρωπη καὶ τὴν Ἀσία καὶ θὰ εἶχε διατηρήσει, γιὰ πολὺν καιρό, αὐτὴν τὴν τολμηρὴν ἔνωση; "Οχι μόνο ἡ πολιτικὴ ἴστορία ἀλλὰ κι ὁ πολιτισμὸς ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ αὐτὸν τὸ ἀπρόσμενο τέλος. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ σκεφθοῦμε πώς, ἀν ἡ ζωὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔφτανε τὴ μέση διάρκεια, ἡ Περσία, ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἄλλες περιφέρειες θὰ ἦταν ἀλλοιώτικες ἀπὸ ὅ,τι εἶναι σήμερα¹.

Ἀκολουθώντας τὴν ἀγγλικὴ παράδοση, ὁ Στιούαρτ Μίλλ οὐ ποστηρίζει πώς ἡ κατάκτηση τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς ὀφείλεται σ' ἔνα καπρίτσιο τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Νόθου. Γνωρίζοντας, γράφει, τὸν ἀνθρωπὸν αὐτόν, τὴν ἴστορία του καθὼς καὶ τῆς οἰκογένειας του, μπορεῖ κανεὶς ἀναδρομικὰ νὰ πεῖ, μὲ ἀλάθητη σχεδὸν βεβαιότητα, πώς κανένας ἄλλος δὲ θὰ ἦταν ίκανὸς νὰ ἐπιτύχει σ' αὐτὴν τὴν ἐπιχείρηση. Καὶ ἀν δὲν εἶχε γίνει, θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ οὐθέσουμε πώς ἡ ἴστορία μας καὶ

1. Ο Κ. "Αμαντος παρατηρεῖ πώς ὁ φύνος τοῦ Φιλίππου ἦταν μεγάλο ἀτύχημα γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Γιατί, ἀν ζοῦσε περισσότερο, δχι μόνον ἡ ἔνωση τῶν Ἑλλήνων θὰ στερεωνόταν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ θ' ἀπλώνονταν στὴ Βαλκανική, ὅπου εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐγκατασταίνει ἀποικίες (Φιλίπποι, Φιλιππούπολη), θὰ ἀφομοίωναν τοὺς Ἰλλυρίους καὶ τοὺς Θράκες καὶ θ' ἀποτελοῦσαν μιὰ συνεχόμενη μάζα ἐναντίον τῶν Ρωμαίων. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος στράφηκε στὴν Ἀσία, σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση. "Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅμως πώς τὸ ἀπλωμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρασία ἔδωσε τὴ βάση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, δπως ἀπόδειξε στατιστικὰ ὁ Κρουμπάχερ.

ό εθνικὸς χαρακτήρας τῶν "Αγγλων θὰ ἦταν αὐτὸ ποὺ εἶναι ;

'Η Γαλλία πρώτη συγχροτήθηκε στὴν Εύρωπη σὲ κρατικὴ καὶ σχεδὸν εθνικὴ ἐνότητα, ἀπ' τὸν 13ον αἰώνα. 'Αλλ' ἔφτασε ὁ ξιππασμὸς ἐνὸς βασιλιᾶ, τοῦ Λουδοβίκου 14ου, καὶ ἡ μεγαλομανία ἐνὸς μεγαλόπνου τυχοδιώκτη, τοῦ Ναπολέοντος, γιὰ νὰ σκορπίσουν ἀσυλλόγιστα τὸ αἷμα καὶ τὸν πλοῦτο τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, καὶ νὰ χάσει ἡ Γαλλία αὐτὸ τὸ πλεονέκτημα μαζὶ καὶ τὴν κυριαρχία στὴν Εύρωπη. "Ετσι ἡ βλακεία τοῦ Λουδοβίκου 14ου καὶ ἡ ἔξυπνάδα τοῦ Ναπολέοντος ἔφεραν αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα¹.

"Αλλο παράδειγμα : 'Ο Κρόμγουελ θὰ εἶχε καταστρέψει ὅλην τὴν Χριστιανωσύνη, γράφει ὁ Πασκάλ, ἀν μιὰ μικρὴ ἀμμοκροκάλη δὲν ἔμπαινε στὴν οὐρήθρα του. Τὸ χαλικάκι αὐτὸ ἔφερε τὸν θάνατο του καὶ ὅλα μπῆκαν σὲ τάξη. Βέβαια ὅταν ὁ Πασκάλ λέει Χριστιανωσύνη ἐννοεῖ τὸν Καθολικισμό. Τέλος τὸ θανατηφόρο δάγκωμα ἀπὸ μιὰ μαϊμοῦ τοῦ βασιλιᾶ τῆς 'Ελλάδας 'Αλεξάνδρου ἔφερε πίσω τὸν Κωνσταντῖνο καὶ προκάλεσε τὴν κατάρρευση στὰ σχέδια τῆς Μεγάλης 'Ελλάδας, ποὺ εἶχε ἀρχίσει ὁ Βενιζέλος. 'Ο Τσώρτσιλ γράφει πῶς «μὲ τὸ δάγκωμα αὐτὸ πέθανε ἐνα τέταρτο ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων», ἐννοώντας τὰ θύματα τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς.

Μερικὰ ἀσήμαντα τυχαῖα γεγονότα μποροῦν νὰ ἔχουν ἐπίδραση στὴν ἱστορία. Εἰπαν π.χ. πῶς ἀν στὶς 14 Ιουλίου 1789 ἔβρεχε, δὲ θὰ γινόταν ἡ ἐπίθεση καὶ ἡ ἄλωση τῆς Βαστίλης. Γιατὶ ὁ ὄργισμένος λαὸς δέχεται νὰ σκοτωθεῖ, ἀλλ' ὅχι καὶ νὰ βραχεῖ. "Ας ὑποθέσουμε ἀκόμα πῶς ὁ Μιραμπὼ δὲν εἶχε πάθει φλεγμ-

1. Στὴ Γαλλικὴ 'Επανάσταση τοῦ 1789, ἡ Γαλλία εἶχε πληθυσμὸ 26 ἑκατ. κατοίκους, ἡ Αὐστρία 20, ἡ 'Αγγλία 12, ἡ Πρωσσία 5 ½ καὶ ἡ Ρωσία 25 ἑκατομμύρια.

νικὸ πυρετὸ ἢ ἀκόμα πώς ἔνα τοῦβλο ἢ μιὰ συμφόρηση σκότων τὸν Ροβεσπιέρο, δὲ θὰ εἶχε ἀλλάξει μήπως ἡ ὅψη τῶν πραγμάτων; Ἡ πορεία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης δὲν προσδιορίστηκε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς γενικὲς αἰτίες που τὴν προκάλεσαν κι ἀπὸ τὰ πάθη που ἔεσήκωσε, ἀλλ’ ἀκόμα κι ἀπὸ πλῆθος μικροπράγματα, που ἔεφεύγουν τὴν προσοχὴ τοῦ ἱστορικοῦ, που δὲν εἶναι καν χοινωνικὰ γεγονότα. Καὶ ἀναφέρεται ἡ περιφρήμη φράση τοῦ Πασκάλ: «Ἀν ἡ μύτη τῆς Κλεοπάτρας τύχαινε νὰ εἶναι πιὸ κοντή, ἡ ὅψη τοῦ κόσμου θὰ ἦταν ἄλλοιώτικη». Αντὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ θὰ εἶχε ἐπιχρατήσει ὁ Ἑλληνοαιγυπτιακὸς πολιτισμός. Γι’ αὐτοὺς τοὺς ἱστορικούς, ἡ Α.Μ. ἡ τύχη βασιλεύει στὴν ‘Ιστορία.

‘Αλλ’ ὁ Τ. Πλεχάνωφ ἀπαντᾶ πώς «οἱ προσωπικότητες που ἔξασκοῦν ἐπιρροή, μπορεῖ, χάρη στὶς ἴδιοτυπίες τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ χαρακτήρα τους, ν’ ἀλλάξουν τὴν εἰδικὴ φυσιογνωμία τῶν γεγονότων, ὅπως καὶ κάπως μερικὲς συνέπειές τους, μὰ δὲ μποροῦν ν’ ἀλλάξουν τὸν γενικὸ προσανατολισμό τους, που καθορίζεται ἀπὸ ἄλλες δυνάμεις». Κι ἀκόμα πρέπει νὰ μετροῦμε τὰ γεγονότα ὅχι μὲ τὸ ἀνάστημα τοῦ ἀρχικοῦ γεγονότος, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔκταση τῶν ὅσων προῆλθαν ἀπὸ αὐτό.

Τὰ ἔξακριβωμένα γεγονότα εἶναι λιγοστά, ὅπως καὶ ὅσα θεωροῦνται ψεύτικα, ἐνῶ τὰ πιθανὰ γεγονότα εἶναι τὰ περισσότερα καὶ δίνουν ἀφορμὴ στὴν ἔρευνα, στὴ σκέψη, στὴ φαντασία τοῦ ἱστορικοῦ. Γι’ αὐτὸ εἴπαν πώς στὴν ἱστορία μόνο τὸ πιθανὸ εἶναι ἀληθινό. Ο νόμος τῶν πιθανοτήτων εἶναι ἔνα πολύτιμο μέσον, που μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προβλέψουμε, κατὰ κάποιον τρόπο, τὸ ἀπρόβλεπτο. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ πώς περιορίζει τὴν ἀμάθειά μας, πάνω στὶς γενικὲς αἰτίες, μὲ τὴ γνώση μερικῶν δεδομένων¹. Βέβαια οἱ προβλέψεις δὲν εἶναι

1. Μπορεῖ νὰ καταλάβουμε τὶς τεχνικὲς τῶν πιθανοτήτων ἀπὸ τὴν ἀντί-

πάντα δυνατές, στὴν κατάσταση δπου βρίσκονται οἱ τωρινὲς γνώσεις μας, οὔτε εἴναι πάντα βέβαιες. Ἡ ἐφαρμογή τους δυμως στὴν πρακτικὴν οἰκονομικὴν καὶ στὴν πολιτικὴν ζωὴν ἔχει πιὰ ἐπικρατήσει¹.

Συμπερασματικά, τὸ τυχαῖο γεγονός — ἡ ὅπως συνθήζουν νὰ τὸ λένε — ἡ τύχη δὲν εἴναι γεγονός χωρὶς αἰτία, ἀφοῦ τίποτε δὲ γίνεται χωρὶς αἰτία. Στὸ ντετερινισμὸν τῶν φαινομένων, ἡ τύχη φαίνεται πρῶτα νὰ μπορεῖ νὰ ὄριστεῖ : ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἦταν ἥθελημένο ~~ποὺ δὲν εἶχε προβλεφτεῖ~~ ποὺ δὲν εἶχε προβλεφτεῖ. Δὲν πρέπει νὰ ποῦμε ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ προβλεφτεῖ, ἀν δὲ συμπληρώσουμε : τώρα, ἀπὸ μᾶς. Ἐπειδὴ πρέπει ν' ἀντιμετωπίσουμε τὴν τωρινὴ κατάσταση τοῦ κόσμου, σὰν ἀποτέλεσμα τῶν προηγούμενων καὶ σὰν αἰτία αὐτοῦ ποὺ θ' ἀκολουθήσει, δίνουμε τ' ὅνομα τῆς τύχης στὴν ἄγνοια τῶν αἰτίων, στὸ πολυσύνθετο τῶν φαινομένων². Μιὰ φυσικὴ στὸν ἀνθρωπὸν αὐταπάτη, μιὰ ἐπιβίωση τοῦ πρωτόγονου ἀνθρωπομορφισμοῦ, ἐκεῖ ὅπου μᾶς ξεφεύγει ὁ μηχανισμὸς τῆς αἰτιολογίας, μᾶς κάνει εὔκολα νὰ μιλοῦμε

θεσὴ τους μὲ τὶς τεχνικὲς τῆς λογικῆς. Λογικά, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ ἐπιβάλλεται στὶς σχέσεις τῶν συστημάτων μεταξύ τους, τὰ γεγονότα δὲν μποροῦν ν' ἀκολουθήσουν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο ἀλλοιώτικα ἀπ' διαγόνως, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔξελιχθοῦν σὲ μιὰ μοναδικὴ κατεύθυνση. Ἐνῶ στὴν πιθανότητα, τὸ μελλοντικὸ γεγονός ἐπιδέχεται πολλὲς ἐνδεχόμενες περιπτώσεις, ποὺ μπορεῖ νὰ συμβοῦν (P. Vendryès).

1. Σ' αὐτὸν στηρίζονται καὶ οἱ ἀσφαλιστικὲς ἑταιρεῖες, ἃν καὶ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τοὺς ἀνθρώπους, μὲ μοναδικὰ δεδομένα, ποὺ τὰ μαζεύουν σὲ συγχρίσιμες στατιστικές. Δὲν ξέρουν ἀκριβῶς πιὸ ἀτομοθέα πεθάνει στὸ χρόνο. Ἀλλὰ ξέρουν πῶς σὲ δρισμένη ἡλικία τὸ ποσοστὸ τῶν θανάτων είναι τόσο στὰ ἑκατό.

2. Ἐνας παίκτης πρότεινε στὸν Πασκάλ τὸ πρόβλημα ποὺ προκάλεσε τὴ γέννηση τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν πιθανοτήτων. Καὶ στὴν ἐποχὴ μας, ὁ φὸν Νόομαν ἀνάλαβε νὰ βάλει τὸ πόκερ σὲ μαθηματικὲς ἔξισώσεις. Ἐτσι μελέτησε τὴ θεωρία τοῦ παιχνιδιοῦ, ἀνάλυσε τὶς δυνατότητες περιορισμοῦ τοῦ τυχαίου, καὶ τὸν προσλάβανε σύμβουλο στὸ Λευκὸ Οἴκο γιὰ τὰ ζητήματα τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας.